

بِسْمِ اللَّهِ
الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

[۳]

اندیشهٔ ربوده شده

مؤسسه فرهنگی تحقیقاتی

پیشوایی فراتر از زمان

درآمدی بر نظام فکری و سیره عملی امام موسی صدر

مؤلف
دکتر محمود سریع القلم
استاد دانشگاه شهیدبهنشتی

۱۴۰۰

مؤسسه فرهنگی تحقیقاتی

پیشوایی فراتر از زمان (اندیشه ریوده شده ۳)

مؤلف: محمود سریع القلم

ویراستار: ویراستاران حرفه‌ای پارس

نمایه‌ساز: سوده صیرفی

نمونه‌خوان: فاطمه علیزاده

طراح: طه فروتن

صفحه‌آرا: الهام عمیدی‌فرد

ناظر فنی چاپ: سید محمد فروغی

لیتوگرافی: نوید چاپ: صبا صحافی: آفتاب

نوبت چاپ: چهارم، ۱۴۰۰ تیراژ: ۵۰۰ نسخه

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۵۶۷۶-۳۹-۶ بها: ۸۹۰۰۰ تومان

حقوق چاپ و نشر این اثر برای مؤسسه فرهنگی تحقیقاتی امام موسی صدر محفوظ است.

سرشناسه: سریع القلم، محمود، ۱۳۳۸ -

عنوان و نام پدیدآور: پیشوایی فراتر از زمان: درآمدی بر نظام فکری و سیره عملی امام موسی صدر

مشخصات نشر: تهران: موسسه فرهنگی تحقیقاتی امام موسی صدر، ۱۳۹۴.

مشخصات ظاهری: ۳۱۲ص: ۹/۵ × ۱۹ س.م.

فروست: اندیشه ریوده شده: ۳.

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۵۶۷۶-۳۹-۶

وضعیت فهرست نویسی: فیبای مختصر

یادداشت: فهرست‌نویسی کامل این اثر در نشانی: <http://opac.nlai.ir> قابل دسترسی است

یادداشت: چاپ چهارم.

یادداشت: عنوان دیگر: درآمدی بر نظام فکری و سیره عملی امام موسی صدر

یادداشت: کتابنامه.

یادداشت: نمایه.

عنوان دیگر: درآمدی بر نظام فکری و سیره عملی امام موسی صدر

شماره کتابشناسی ملی: ۲۶۰۲۷۷۶

تهران، میدان هفت تیر / بالاتر از مسجد الجواد / کوچه شریعی، پلاک ۱۰، واحد ۲

فکس: ۸۸ ۴۹ ۴۱ ۶۴ (+۹۸ ۲۱) / تلفن: ۳-۸۸ ۴۹ ۴۱ ۶۲ (+۹۸ ۲۱)

www.imamsadr.ir / sadr@imamsadr.ir

۹ شهریور ۱۳۵۷ روز ربودن اوست.
سال‌ها می‌گذرد و زندان زمانه گشوده نشده
است و امام موسی صدر و دو یار هم‌راهش
همچنان در اسارت‌اند.
سی و نُه سال از مصادره آزادی می‌گذرد و
عجیب‌ترین جنایت تاریخ ادامه دارد.
برما و برهمنه آزادگان جهان است که برای
پاسدداشت حقیقت و گفت‌وگو و ادای
حق آزادی و مقاومت و وحدت
برای آزادی امام موسی صدر بی‌وقفه
تلاش کنیم...
برای آزادی امامی که برای دفع خطر از منطقه
در سفری رسمی در لیبی ربوده شد.
در این راه وظیفه صاحبان قدرت و نفوذ از همه
بیشتر است.
دست از پیگیری نمی‌کشیم و به شکستن
زنجیرهای ظلم و اسارت بس امیدواریم.
پیگیری را اینجا و اکنون و هرجا و هر زمان تا
آزادی و نجات عزیزانمان
ادامه می‌دهیم.

برای آزادی او
چه کرده ایم؟

تقدیم به سیدموسی صدر

که در عمل نشان داد، کرامت انسان در منظومهٔ خلقت،
بر قدرت و حفظ سِمَت، برتری سنجش ناپذیری دارد؛

که با سکوت و خویشتن داریِ خود آموزش داد، تا چه میزان هر مسلمان
ظرفیت انتقادپذیری و تعامل با افراد و افکار متفاوت را دارد؛

که با نوع زندگی اش اثبات کرد، اصالت خانوادگی و تربیت فکری،
مهم‌ترین پیش شرط‌های مصلح و سیاستمدار بودن است؛

که به گونه‌ای منحصر به فرد، با مجموعهٔ تلاش‌هایش،
روش ترکیب دین با واقعیت‌های زمان و مکان را عرضه کرد.

۹	سخن ناشر
۱۱	سخن آغازین

فصل اول

نظام فکری سیدموسی صدر

۲۰	درآمد
۲۳	ریشه‌های خانوادگی
۲۶	شکل‌گیری شخصیت اجتماعی و سیاسی
۳۱	وجوه شخصیتی متعادل
۴۰	مبانی اندیشه دینی
۴۹	رهیافت طرح اندیشه دینی
۶۲	روش‌شناسی تفسیر
۷۳	منظومه اعتقادی

فصل دوم

از سیدموسی صدر به امام موسی صدر

۸۶	مصلح اجتماعی و دینی
۹۲	مقدمات تغییر در شیعیان لبنان
۱۰۵	راهبرد تغییر در میان شیعیان لبنان

۱۱۳	ویژگی‌های فرهنگی مردم خاورمیانه
۱۱۶	وضعیت جامعه شیعی در لبنان
۱۲۳	هنر اجماع‌سازی
۱۲۹	رفتار و خُلقیات
۱۳۵	تعامل با مخالفان
۱۴۱	فعالیت‌های منطقه‌ای
۱۶۱	محور قرار دادن بهبود وضع اقتصادی مردم
۱۷۴	تعامل با گروه‌های مختلف لبنانی
۱۸۴	روش‌های ورود دین در عرصه زندگی اجتماعی و سیاسی
۱۹۲	فراز و نشیب‌های فعالیت اجتماعی و سیاسی در لبنان

فصل سوم

نتیجه‌گیری

۲۱۱	فکر و اندیشه
۲۱۳	دین در عرصه اجتماعی
۲۱۶	تحول در جامعه شیعی لبنان
۲۱۷	شخصیت اخلاقی متمایز

ملحقات

۲۲۳	اخلاق و سیاست در زندگی امام موسی صدر
۲۴۱	پیشوایی فراتر از زمان
۲۵۱	گفت‌وگو انسان محور
۲۶۵	امام موسی صدر؛ ستیز با پوپولیسم
۲۹۷	کتابنامه
۳۰۱	نمایه موضوعی

سخن ناشر

آنچه پیش‌رو دارید، چاپ دوم کتاب «پیشوایی فراتر از زمان؛ درآمدی بر نظام فکری و سیره عملی امام موسی صدر» است. این کتاب حاصل پژوهش و تأمل دکتر محمود سریع‌القلم، استاد علوم سیاسی دانشگاه شهید بهشتی، در کارنامه علمی و عملی امام موسی صدر است.

دکتر سریع‌القلم با مراجعه به متن سخنان و نوشته‌های امام موسی صدر، و نیز با بررسی خاطرات دیگران از سلوک و رفتار این شخصیت جهان معاصر، کوشیده است تا نظام فکری ایشان را به دست دهد.

در این سالیان دکتر سریع‌القلم افزون بر این کتاب مقالات و سخنرانی‌هایی نیز برای معرفی اندیشه امام موسی صدر داشته‌اند که مؤسسه فرهنگی تحقیقاتی امام موسی صدر فرصت را مغتنم شمرده و در چاپ دوم کتاب متن این سخنرانی‌ها را به کتاب افزوده است. فصل «ملحقات» در چاپ اخیر مربوط به همین بخش است.

همچنین این کتاب، در چاپ جدید، در مجموعه «اندیشه رُبوده شده» گنجانده شده است. این مجموعه شامل کتاب‌هایی هستند که اساتید و پژوهشگران درباره اندیشه امام صدر به خامه آورده‌اند و کوشیده‌اند تا پرتوی بر منش فکری و عملی ایشان بیفکنند.

در پایان لازم به یادآوری است که نقدها و پیشنهادهای علاقه‌مندان و خوانندگان کتاب‌های مؤسسه، سرمایه ما برای ادامه راه است. امید که علاقه‌مندان ما را از دیدگاه‌های خود محروم نسازند.

مؤسسه فرهنگی تحقیقاتی امام موسی صدر

سخن آغازین

بسیاری از ما دانشجویان علم سیاست را این اشتیاق است که دربارهٔ افکار و زندگی فردی که در دوره‌ای تعیین‌کننده بوده است، تحقیق و نظریه‌پردازی کنیم و ماندگار شدن چهرهٔ او را با ادله و شواهد گسترده به قلم آوریم. نگارنده، با توجه به تحولات جامعهٔ ایرانی طی دهه‌های گذشته، در پی شخصیتی بود که دین و دیانت به‌طرزی نظرگیر در فرایندهای زندگی او نقش داشته باشد. هنگامی که با پیشنهاد تدوین کتابی دربارهٔ امام موسی صدر روبه‌رو شدم، حس نخستینم این بود که آن شخصیت را پیدا کرده‌ام. تصورم این بود که برای مدتی، به کار علمی دیگری خواهم پرداخت.

در طی دورهٔ طولانی مطالعه و تحقیق و نظریه‌پردازی در آثار و متون امام موسی صدر، به‌موازات کار علمی، متوجه ابعاد تربیتی و اخلاقی ایشان شدم، چندان‌که بیش از ابعاد علمی، مجذوب وجوه اخلاقی او شدم. مطالعه دربارهٔ امام موسی صدر مکرراً این پرسش را پیش می‌کشد که چگونه انسانی می‌تواند این پایه از کیفیت و این تعدد وجوه را یک‌جا جمع کند؟ هرچند توصیف بیرونی انسان‌ها امکان‌پذیر است، درک درونی و شناخت عمیق مایه وجودی آن‌ها سهل نیست. به‌لحاظ علمی، پیوسته این پرسش مطرح بوده است که محقق تا چه حد می‌تواند انسانی دیگر را بشناسد؟ اصولاً شناختن به چه معناست؟ هر قدر نظام فکری افراد در عمل آن‌ها جلوه‌گر باشد، به همان اندازه، رهیافت‌های شناختی سخت‌تر می‌شود. به‌خلاف، هر اندازه فکر فرد از عمل او جدا باشد، کار سهل‌تر است؛ زیرا می‌توان او را در قالب منافع و گزینه‌ها شناخت. از این حیث، درک امام موسی صدر به‌مراتب سخت‌تر از شناخت دیگران است؛ زیرا نظام فکری او در سیرهٔ عملی‌اش جلوه دارد.

سیر زندگی امام موسی صدر منطقی مستحکم دارد. او ابتدا دروس

حوزوی خوانده است، سپس وارد دانشگاه شده، بعد زبان‌های خارجی آموخته و متعاقباً، در محیط‌های مختلف قرار گرفته و در نهایت به عمل پرداخته است. این تسلسل منطقی، انسجام و غنای فکری و شخصیتی مناسب در حوزه عمل به ارمغان می‌آورد و تفاوتی نظرگیر دارد با فرایندی که در آن ابتدا، عمل و بعد، سعی و خطاهای متعدد و سپس، تحصیلات باشد.

ذات خلقت در جهت نیکی‌ها و خوبی‌هاست. امام موسی صدر هم در همین جهت گام برداشته و محوری‌ترین خصلت او نیکی و خدمت است. او فلسفه و تاریخ خوانده و با لحاظ فلسفه حاکم بر خلقت و کارهای نشده، عمل و تغییر را آغاز کرده است. او وظایف خود را انجام داده و هیچ‌گاه نگران خطرها و بدگویی‌ها نبوده است. در عین حال، با لطافتی که در شخصیت و عرفانی که در قلبش نهفته است و لبخندی که همیشه بر چهره دارد، حزن عمیق که خاص عارفان و مقربان است، در چشمانش محسوس است. سکوت او همواره در کنار تحرکات خستگی‌ناپذیرش تعریف می‌شود. در یک نگاه، او سیاست‌مداری اخلاق‌محور، سخنرانی بسیج‌کننده، عارفی با نگاه راهبردی و عملیاتی و در نهایت، انسانی موقن است که هم دقت دارد، هم ابهام؛ هم جذب می‌کند، هم دفع. انسان‌های معمولی همواره شیفته او می‌شوند؛ آنان که تاریخ خوانده‌اند شیفته‌تر. برخی نیز متحیر جنبه‌های متنوع و برجسته او هستند. بسیاری حق دارند؛ زیرا درک امام موسی صدر کار سهلی نیست.

امام موسی صدر آداب فکرکردن را می‌داند و در تفکیک ابعاد حقوقی، اجتماعی، اخلاقی، عقیدتی و سیاسی پدیده‌ها و وقایع، تبحری منحصر به فرد دارد و افزون بر این، توانایی سنتز آفرینی و منظومه‌سازی از پدیده‌ها را نیز در ذهن خود پرورش داده است.

در این نوشتار، سعی شده است نظام فکری امام موسی صدر طراحی و در عملکرد او بررسی شود. در ارزیابی‌های این تحقیق، از بسیاری از نظریه‌های علم سیاست به‌طور غیرمستقیم استفاده شده است. نظام کنش‌واکنش و رفتار امام موسی صدر در چارچوب‌ها و بسترها و موقعیت‌هایی که او در آن‌ها واقع شده بود، تجزیه و تحلیل شده است. هرچند تمامی عبارات متن مستند است، قلم و سبک کار برآیند تلفیقی از عشق و عقل، خیال و حقیقت، زیبادوستی و خداپرستی، زمین و آسمان و درنهایت سکوت و هیجان است. سیدموسی صدر نیز مانند هر انسان دیگر، فکر می‌کند، اشتباه می‌کند، غفلت و خطا می‌کند. ولی با ظرفیت‌هایی که در خود ایجاد کرده است، پرده‌ها را با فکر و سجده کنار می‌زند. او روزه‌ای به سپهر ایمان دارد و به‌طور دائمی، خود را اصلاح می‌کند. بنابراین، در روش‌شناسی این نوشتار، ملاک پوزیتیویسم صرف نیست؛ زیرا عمل و شخصیت مؤمن را نمی‌توان صرفاً در مدارهای اثبات‌گرایی شناخت. تکرارهای احتمالی در تحقیق که در قالب‌های گوناگون صورت گرفته است، برای تأکید بوده است. همان‌گونه که برای عالم علم سیاست و جامعه‌شناس مشهود خواهد بود، از نظریه‌های این دو رشته تعیین‌کننده سامان اجتماعی، مستقیم و غیرمستقیم استفاده شده است. سیدموسی صدر مرد عمل و پاسخ‌گرفتن است. او منظومه نظریه‌های دینی و امروزی درهم‌تنیده خود را به عمل گذاشته و فرصت نظریه‌پردازی و تدوین نظام‌یافته آرای عمیق و به‌روز خود را پیدا نکرده است.

این نوشتار گامی نخستین در نظریه‌پردازی آراء امام موسی صدر است. در این زمینه، از تمامی متون فارسی و انگلیسی و برخی متون عربی استفاده شده است. در همایش‌های منطقه خاورمیانه، برای کسب

اطلاعات بیشتر، از نویسندگان و اندیشمندی که با امام موسی صدر آشنا بوده‌اند، هر فرصتی مغتنم شمرده شده است. از امکاناتی که در طول فرصت مطالعاتی سال‌های ۱۳۸۷ تا ۱۳۸۸ در منطقه خلیج فارس فراهم شده بود نیز استفاده شده است.

در این راه، باید ابتدا از مؤسسه فرهنگی تحقیقاتی امام موسی صدر قدردانی کنم که تمامی منابع موجود را در اختیار بنده گذاشت. از متولیان این نهاد فرهنگی، سرکار خانم حورا صدر و جناب آقای مهدی فیروزان سپاسگزاری می‌کنم که نهایت همکاری و مساعدت را داشتند. از جناب آقای دکتر سید کاظم صدر، استاد محترم دانشکده اقتصاد و علوم سیاسی دانشگاه شهید بهشتی که دیدگاه‌ها و تحلیل‌های خود را طی سال‌ها با این‌جناب در میان گذاشته‌اند، بسیار متشکرم. از جناب آقای مهدی فرخیان، از همکاران مؤسسه فرهنگی تحقیقاتی امام موسی صدر سپاسگزارم که ملاحظات سودمندی داشتند. همچنین از جناب آقای سید محمد کشمیری، دانش‌پژوه دوره دکتری در رشته روابط بین‌الملل دانشگاه شهید بهشتی که با دقتی کم‌نظیر متن را بازخوانی و اصلاح کرده‌اند و نیز از سرکار خانم الناز پروانه‌زاد و سرکار خانم ویدا رجایی که زحمات فراوانی در تنظیم و ویرایش متن متحمل شده‌اند، تشکر می‌کنم. نظرهای اصلاحی آقایان محسن شکوری مقدم، عزیز شاه‌محمدی، شمس‌الله عظیمی و توحید هاشمی، مایه تشکر صمیمانه است. اما اگر کاستی و خطایی از این قلم سر زده است، یکسره برعهده نویسنده است. در نهایت، بسیار خرسندم که در آستانه دهه پنجاه زندگی که سرآغاز استنباط‌های جدی در رشته‌های علوم انسانی است، با امام موسی صدر آشنا شده‌ام و فرصت مقایسه او را با دیگر شخصیت‌های بزرگ پیدا کرده و در مدارهای متداخل اخلاق و سیاست، درس‌های فراوانی آموخته‌ام.

شادمانم که برکنار از معیارهای حوزه قدرت و در مقام پژوهشگر ناچیز علم سیاست، سیدموسی صدر را چهره‌ای ماندگار خطاب می‌کنم. امید است این اثر گامی باشد در راه شناخت این انسان عامل به دین و چهره ماندگار قرن بیستم.

محمود سریع‌القلم

بهار ۱۳۹۰